

DOI: doi.org/10.21272/shaj.2025.i44.p.44

RADCHENKO N.M.¹, KROKHMALIM.²

¹Uzhhorod National University (Uzhhorod, Ukraine)

²Luhansk Taras Shevchenko National University (Poltava, Ukraine)

¹ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8293-2359>

²ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5491-2740>

THE EVOLUTION OF THE REPRESENTATION OF THE CRIMEAN TATAR PEOPLE IN UKRAINIAN SCHOOL TEXTBOOKS

Abstract. *This study examines the evolution of the representation of Crimean Tatar history in Ukrainian school textbooks, focusing on the period after 2014-2016. This timeframe is significant due to the socio-political transformations initiated by the 2014 annexation of Crimea by Russia, which spurred a reassessment of historical narratives in Ukrainian education. The research analyzes textbooks for grades 5-11, employing content analysis, comparative analysis, and discourse evaluation to identify changes in narratives about the Crimean Tatar people.*

The findings reveal a positive shift in the portrayal of Crimean Tatars in modern textbooks. Unlike earlier representations, which often focused exclusively on military conflicts and stereotypical narratives, contemporary educational materials have begun to present a more nuanced and balanced view. Particular attention is given to the tragic events of the 1944 deportation, when the entire Crimean Tatar population was forcibly displaced by Soviet authorities. This aspect is now framed as a major historical injustice, with an emphasis on its long-term impact on the Crimean Tatar people. Textbooks also highlight their active participation in World War II on the side of the Red Army, challenging persistent myths of widespread collaborationism.

Moreover, modern textbooks increasingly acknowledge the state-building aspirations of the Crimean Tatars, particularly during the early 20th century, exemplified by the activities of the Crimean Tatar Kurultai and the proclamation of the Crimean People's Republic in 1917. These events are portrayed as pivotal moments of national self-determination, demonstrating the Crimean Tatars' agency and contributions to broader historical processes. The analysis also notes the inclusion of their significant role in the dissident movement during the Soviet era, which was instrumental in the struggle for human rights and the eventual return of Crimean Tatars to their homeland.

Contemporary challenges faced by the Crimean Tatars, especially following the 2014 annexation of Crimea by Russia, are another critical focus in the textbooks. These include the suppression of political and cultural rights under Russian occupation and the community's active participation in defending Ukraine's sovereignty during the ongoing Russian-Ukrainian war. These additions reflect broader efforts within Ukrainian historiography to decolonize historical narratives, shifting away from Soviet-era stereotypes and embracing a more inclusive and multicultural perspective.

This research underscores the importance of integrating the experiences and contributions of the Crimean Tatars into the Ukrainian historical narrative. Modern textbooks increasingly emphasize periods of peaceful coexistence, cultural exchange, and shared struggles between Ukrainians and Crimean Tatars, alongside episodes of conflict. By highlighting the multifaceted relationship between these communities, contemporary educational resources contribute to a more comprehensive understanding of Ukraine's history as a multicultural state.

The findings demonstrate that the representation of Crimean Tatar history in Ukrainian school textbooks has significantly improved since 2014-2016. However, while substantial progress has been made, continued efforts are essential to ensure a fully comprehensive depiction of the Crimean Tatar people's historical and cultural legacy. Expanding the scope of narratives to

© 2025 by the author(s)

This article published by Sumy Historical and Archival Journal distributed under the terms and conditions of the [Creative Commons Attribution \(CC BY\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) license

include not only their hardships, but also their achievements and their enduring contributions to Ukraine's historical development, is critical. These steps will help foster a more inclusive and equitable understanding of Ukraine's past, reinforcing the nation's commitment to embracing its diverse cultural heritage.

Keywords: *Crimean Tatar people, school history textbooks, deportation of 1944, representation of ethnic minorities, state-building aspirations, Russian-Ukrainian war.*

Citation: Radchenko, N.M., Krokhmal, I.M. (2025). The evolution of the representation of the Crimean Tatar people in Ukrainian school textbooks. *Sumy historical and archival journal*, XLIV, 44-54. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2025.i44.p.44

РАДЧЕНКО Н.М.¹, КРОХМАЛЬ І.М.²

¹Ужгородський національний університет (Ужгород, Україна)

²Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (Полтава, Україна)

¹ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8293-2359>

²ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5491-2740>

ЕВОЛЮЦІЯ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ КРИМСЬКОТАТАРСЬКОГО НАРОДУ В УКРАЇНСЬКИХ ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКАХ

Анотація. Дослідження спрямоване на аналіз змін у репрезентації історії кримськотатарського народу в українських шкільних підручниках з історії після 2014-2016 років, а також виявлення тенденцій до подолання негативних стереотипів та інтеграції кримськотатарської тематики в загальноукраїнський історичний наратив. Вивчено підручники для учнів 5–11 класів, проаналізовано роботи відомих авторів та проведено дискурсивний аналіз. Дослідження виявило позитивну динаміку у висвітленні історії кримськотатарського народу, зокрема в контексті трагічних подій, таких як депортація 1944 року, а також в аспектах, пов'язаних із державотворчими прагненнями, внеском у дисидентський рух та сучасними викликами. Сучасні підручники поступово переходять до більш об'єктивного висвітлення історичних фактів, інтегруючи тематику кримських татар у спільний національний наратив. Це дозволяє не лише подолати попередні стереотипи, а й забезпечити глибше розуміння взаємодії між українцями та кримськими татарами в різні історичні періоди. Основні тенденції включають перегляд наративів, визнання внеску кримськотатарського народу в українське суспільство, а також боротьбу з імперськими стереотипами, що актуалізувалося після анексії Криму у 2014 році.

Ключові слова: кримськотатарський народ, шкільні підручники історії, депортація 1944 р., репрезентація етнічних меншин, державотворчі прагнення, російсько-українська війна.

Цитування: Радченко, Н.М., Крохмаль, І.М. (2025). Еволюція репрезентації кримськотатарського народу в українських шкільних підручниках. *Сумський історико-архівний журнал*, XLIV, 44-54. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2025.i44.p.44

Останніми роками в українських шкільних підручниках з історії дедалі більше уваги приділяється національній різноманітності країни, особливо історії кримськотатарського народу. Важливість репрезентації історії цього народу полягає не лише у відображенні багатокультурного минулого України, але й у необхідності формування об'єктивної картини спільної історії кримськотатарського і українського народу. Проте варто зазначити, що підходи до викладення цієї теми у підручниках різних років суттєво відрізняються. Особливо зміни відбулися після 2014-2016 років, коли на світ з'явилися нові публікації, які переглядають попередні історичні наративи.

Висвітлення історії національних меншин на сторінках вітчизняних навчальних матеріалів тема доволі популярна серед фахівців як істориків, так і педагогів. Проте частіше підіймалося питання історії польської нації або ж росіян. Історія висвітлення кримськотатарської тематики в підручниках є порівняно новим напрямком досліджень. Найвагоміший внесок у цю тему зробила С. Батуріна, яка у своїй статті окреслила основні етапи трансформації уявлень про кримськотатарський народ в освітніх матеріалах (Батуріна, 2021). Батуріна акцентує на тому, що сучасні підручники прагнуть подолати стереотипи, висвітлюючи не лише конфлікти, а й моменти мирного співіснування та співпраці між українцями і кримськими татарами. Цінним доповненням до цього дослідження є робота Ю. Топольницької “Як Крим представлений у шкільному курсі історії” (Топольницька, 2024). У цій публікації авторка аналізує зміни у викладанні історії Криму та кримськотатарського народу в підручниках Нової української школи (НУШ). Топольницька підкреслює, що після анексії Криму у 2014 р. особливої актуальності набула потреба в деколонізації історичних наративів та боротьбі з імперськими стереотипами. Вона зазначає, що сучасні підручники приділяють увагу культурному розмаїттю Криму, включаючи зображення пам’яток кримськотатарської культури та акцентуючи на їхньому внеску в історію України.

Аналізуючи роботи С. Батуріної та Ю. Топольницької, можна зробити висновок, що висвітлення історії кримськотатарського народу в українських освітніх ресурсах поступово еволюціонує від стереотипних ідеологічних наративів до більш об’єктивного та багатогранного підходу. Дослідження цих авторок вказують на важливість деколонізації історичних дискурсів та необхідність відображення культурного різноманіття України. Незважаючи на певні позитивні зміни, ця тематика потребує подальшого системного аналізу та оцінки сучасних підручників.

Метою статті є дослідження змін у репрезентації історії кримськотатарського народу в українських шкільних підручниках історії (“Історія України”, “Вступ до історії України”), аналіз змісту цих змін у контексті формування більш об’єктивного та багатогранного уявлення про історію етнічних меншин України. Завдання, які постають у зв’язку з цим можна окреслити наступним чином: проаналізувати зміни у висвітленні історії кримськотатарського народу у шкільних підручниках історії підручниках; виявити основні наративи та стереотипи, пов’язані з кримськотатарським народом, що були поширені в освітніх матеріалах різних періодів; дослідити вплив наукових і соціально-політичних змін на підходи до викладання історії кримських татар у школах; оцінити внесок кримськотатарських істориків та інших фахівців у переосмислення репрезентації кримськотатарського народу.

Методологічною основою дослідження є аналіз текстів українських шкільних підручників історії, виданих у різні періоди, з використанням підходів контент-аналізу. Використано порівняльний аналіз для виявлення змін у репрезентації кримськотатарського народу. Крім того, застосовано елементи дискурсивного аналізу, щоб оцінити зміни в наративі щодо кримських татар у контексті загального перегляду історичних уявлень в Україні. До розгляду та аналізу було залучено 26 шкільних підручників курсів “Історія України”, “Вступ до історії України”, “Історія: Україна і світ” та “Досліджуємо історію і суспільство” для 5-11-х класів (Власов, 2008; Власов, Данилевська, 2002; Власов, 2018; Власов, Кульчицький, 2019; Власов, 2020; Даниленко, Смольницька, 2019; Дрібниця, 2020; Кульчицький, Лебедева, 2010; Кульчицький, Лебедева, 2011; Мисан, 2010; Мудрий, Аркуша, 2018; Мудрий, Аркуша, 2019; Пометун та ін., 2013; Пометун, Гупан, 2012; Пометун та ін., 2022; Пометун та ін., 2022а; Ресніт, Малій, 2010; Смолій, Степанков, 2007; Струкевич, 2017; Струкевич, Дровозюк, 2019; Струкевич, 2008; Сорочинська, Гісем, 2016; Сорочинська, Гісем, 2015; Сорочинська, Гісем, 2019; Турченко, 2010; Турченко, 2011; Швидько, 2008).

До 2014-2016 рр. у шкільних підручниках історії України кримські татари здебільшого репрезентувалися як історичні супротивники українського народу, і ця характеристика формувалася ще з моменту утворення Кримського ханства. Такий підхід частково базувався на історичних уявленнях про Золоту Орду як попередника Кримського ханства, з яким українські землі мали столітню традицію складних і конфліктних відносин. Ця спадковість, підсилена ідеологічними конструкціями, впливала на уявлення про Кримське ханство як продовження ординської загрози, яка сприймалася як джерело постійних нападів і загроз для українського населення.

У підручниках того періоду відносини між Кримським ханством та українськими землями висвітлювалися переважно в негативному ключі, акцентуючи увагу на конфліктних моментах, таких як татарські набіги, “грабіжницькі” чи “загарбницькі”, що створювало образ ханства як виключно ворожої сили. Важливими аспектами репрезентації були події XV-XVII ст., коли татари часто зображувалися як загроза для християнського слов’янського населення. У цей період кримські татари часто характеризувалися як “людолови”, а увага авторів підручників зосереджувалася виключно на негативних аспектах, таких як набіги та напади. Такий наратив підкреслював спадковий характер напруженості у взаємодії між осілим населенням українських земель та напівкочовими сусідами, акцентуючи увагу на протистоянні культур, релігій та способів життя, що походило ще з часів монгольського панування. Шкільні підручники представляли Кримське ханство і його населення як агресивних сусідів, які вели війни заради наживи і підтримання слаборозвиненої економіки (Смолій, 2007: 170). Наприклад, в одному з підручників 2007 р. татари постають як агресори через слабкість сільського господарства (“примітивне землеробство”) і залежність від Османської імперії, яка стимулювала грабіжницькі походи (Смолій, 2007: 170).

Цей період історії характеризується домінуванням так званого “фронтирного дискурсу”, який відзначав поділ між осілою християнською цивілізацією та кочовим ісламським світом. Україна виступала в ролі кордону, що стримував вплив Кримського ханства і захищав християнську Європу від загрози з півдня. У такій концепції кримськотатарський народ ставали ворогами українців і Європи в цілому.

Зміна підходу до репрезентації історії кримськотатарського народу у шкільних підручниках стала можливою завдяки кільком важливим факторам. По-перше, з моменту здобуття незалежності України зросло нове покоління істориків кримськотатарського походження, які внесли значний вклад у дослідження минулого свого народу. Їхні дослідження стали вагомим внеском у переосмислення історичних наративів, сприяючи подоланню стереотипів і негативних узагальнень. Серед сучасних кримськотатарських істориків слід відзначити: Гульнару Бекірову – авторку численних досліджень, що висвітлюють історію Криму та кримськотатарського народу, зокрема депортацію 1944 р. та репресії радянської влади (до 2014 р. праці виходили переважно російською мовою) (Бекірова, 2017); Гульнара Абдулаєва історикіня, яка спеціалізується на дослідженні етногенезу кримських татар, історії Кримського ханства та депортації кримськотатарського народу 1944 р. (Абдулаєва, 2013; Абдулаєва, 2024). Їхні роботи стали важливим джерелом для формування більш об’єктивного та збалансованого висвітлення кримськотатарської історії у навчальних матеріалах.

По-друге, анексія Криму Російською Федерацією у 2014 р. привернула увагу до історії кримськотатарського народу та півострова загалом. Російська пропаганда почала активно поширювати імперські наративи, які спотворювали історію Криму та кримськотатарського народу, заперечуючи їхній автохтонний статус та роль у розвитку регіону. У відповідь українські науковці та освітяни стали активно переглядати підходи до висвітлення цієї тематики у навчальних матеріалах. Це переосмислення ґрунтувалося

на прагненні не лише відновити історичну справедливість, але й протистояти деструктивним російським наративам. Українські науковці почали акцентувати на спільному українсько-кримськотатарському минулому та важливості кримських татар як невід'ємної частини українського суспільства. Одним із ключових проєктів став збірник статей "Наш Крим: неросійські історії українського півострова", ініційований Українським інститутом національної пам'яті (Наш Крим, 2016). У цій публікації історики звернули увагу на спільне українсько-кримськотатарське минуле, акцентуючи на періодах мирного співіснування та культурної взаємодії.

Після переосмислення наукових підходів зміни в навчальних програмах з історії України відбулися досить швидко та знайшли відображення у шкільних підручниках. Перші оновлені підручники, які врахували ці зміни, були видані у 2016 р., що робить період 2014-2016 рр. важливою межею для аналізу трансформацій у репрезентації історії кримськотатарського народу. Протягом наступних років, під впливом нових наукових досліджень та суспільно-політичних подій, у шкільних підручниках з'явилися нові підходи до висвітлення кримськотатарської тематики. Такий підхід сприяє формуванню толерантного ставлення до етнічних меншин, підкреслюючи їхній внесок у спільне минуле та сучасність України. У пізніших підручниках кримські татари постають не лише як вороги, але й як важливі партнери українців.

Кримська тематика в українських шкільних підручниках історії довгий час не мала самостійного значення. Її репрезентація була здебільшого ситуативною та використовувалася для підкреслення певних трагічних чи героїчних моментів української історії. Наприклад, згадки про кримських татар часто з'являлися в контексті набігів на українські землі або ж у розповідях про Національно-визвольну війну під проводом Богдана Хмельницького. Однак сучасні підручники відходять від такої практики, і кримськотатарська тематика тепер представлена у вигляді окремих параграфів або підрозділів. Це дозволяє глибше розкрити історію, культуру та внесок кримськотатарського народу, інтегруючи їх як невід'ємну частину загального історичного наративу України.

Історія кримськотатарського народу починає трактуватися як самостійна категорія, яка заслуговує на окреме вивчення та розуміння. Це підкреслює необхідність усвідомлення складного і непростого досвіду українсько-кримськотатарського співіснування на спільній території. Таким чином, відбувається перехід до більш об'єктивного і глибокого висвітлення тематики, де кримські татари вже не є просто фоновими персонажами, а виступають повноцінними суб'єктами історичного процесу. Ця зміна у підходах відображає загальну тенденцію до перегляду національних наративів і підкреслює важливість визнання багатокультурності в українській історії, що сприяє формуванню толерантності та взаємоповаги між народами. Додатково, цей аспект репрезентації підтверджується в дослідженні Батуріна С., де авторка зазначає, що кримська тематика в підручниках раніше була "ситуативною", однак у сучасних виданнях вона набуває самостійного значення. Батуріна підкреслює, що новий підхід спрямований на більш глибоке розуміння складних історичних взаємодій між українцями та кримськими татарами (Батуріна, 2021).

Зміни у підходах до викладання цієї тематики особливо помітні у підручниках Нової української школи (НУШ) (Топольницька, 2024). Наприклад, у підручнику "Досліджуємо історію і суспільство" для 5 класу (О. Пометун, та ін., 2022) інтегровано теми, що висвітлюють багатокультурність України та історію кримськотатарського народу. У розділі "Розмаїття України" представлені зображення мечеті Джума-Джамі, Бахчисарайського палацу та світлини з традиційним вбранням кримських татар (О. Пометун, та ін., 2022: 144, 149-150, 156). Ці матеріали допомагають учням глибше розуміти культурне розмаїття України та значення кримськотатарського народу в її історії.

Учні кримськотатарського походження, навчаючись за сучасними українськими підручниками, дедалі частіше мають можливість бачити на сторінках свої історію, культуру та традиції. Для них це не лише знайомство з власним минулим, а й важливий чинник збереження національної ідентичності та культурної спадщини. Відображення кримськотатарської історії у підручниках дає змогу відчувати себе повноцінною частиною українського суспільства, де визнається і цінується їхній внесок у спільне минуле країни. Відображення пам'яток культури чи розповіді про традиційний побут і звичаї кримських татар сприяють формуванню відчуття гордості за свою культуру. Такий підхід у навчанні дозволяє учням кримськотатарського походження бачити в підручниках не лише загальноукраїнську історію, а й свою власну, інтегровану в загальний національний наратив.

Більш ґрунтовно учні знайомляться з історією кримських татар у 7-му класі, щоправда, не кримських, а їхніх предків, у контексті монголо-татарської навали XIII ст. Ця подія мала значний вплив на історичний розвиток регіону, зокрема через утворення Золотої Орди, яка включала Крим як одну зі своїх окраїн – окремих улус. Саме в цей період закладалися основи для формування кримськотатарського етносу (Дрібниця, 2020: 147-150).

Прихід монголів сприяв етнічним і культурним трансформаціям, у результаті яких на території Криму відбулося змішання різних народів, таких як половці, готи, греки, вірмени та монголи. Формування нового етносу, стало можливим завдяки кільком ключовим факторам: прийняттю ісламської релігії, яка об'єднувала різні етнічні групи; формуванню спільної кримськотатарської мови; а також зв'язку з територією, яка стала їхньою батьківщиною. Таким чином, поєднання етнічного, релігійного та мовно-культурного чинників сприяло становленню кримськотатарської спільноти як окремого етносу.

В 8 класі історія Кримського ханства висвітлюється у контексті подій Національно-визвольної війни середини XVII ст. та російсько-турецьких воєн наступного століття (Сорочинська, Гісем, 2016: 123-161). Підручники розглядають питання союзів між кримськими татарами та козаками під час Національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького та акцентують на їхніх спільних перемогах. Наприклад, битви під Жовтими Водами, Корсунем та облога Львова подаються як результат ефективної козацько-татарської співпраці. Також висвітлюється важлива роль кримськотатарських військ у Берестецькій битві, що демонструє складність і динаміку взаємин між обома народами.

Підручники, видані після 2014-2016 рр., надають більше уваги культурному та господарському життю кримськотатарського народу. Замість зображення економіки ханства як культури примітивного землеробства, підкреслюється її активна участь у міжнародній торгівлі, зокрема через генуезькі колонії на південному узбережжі Криму. Розглядаються також побут, звичаї та релігійне життя кримських татар, акцентуючи на їхній відкритості та культурному різноманітті.

Окремо вивчається процес анексії Криму до складу Російської імперії наприкінці XVIII ст. Підручники висвітлюють ключові події, пов'язані з російсько-турецькими війнами та анексією Кримського ханства у 1783 р. за наказом Катерини II. Зазначається, що ці події стали завершальним етапом занепаду ханства та призвели до суттєвих змін у житті кримськотатарського народу (Сорочинська, Гісем, 2016: 163-173). Підручники акцентують на наслідках окупації, таких як руйнування традиційного устрою, колонізація території, масова еміграція кримських татар та початок політики русифікації й асиміляції. Сучасні українські підручники з історії позбавлені колишніх стереотипних тверджень про “позитивні наслідки приєднання Криму до Російської імперії”, які були характерні для радянської та пострадянської історіографії. Натомість у них об'єктивно розкриваються реальні наслідки цього процесу для кримськотатарського народу.

Цей підхід дозволяє учням усвідомити, що приєднання до Російської імперії було не актом “визволення”, а початком процесів етнічних чисток, політичного та культурного

утиску кримськотатарського народу. Сучасні підручники акцентують увагу на необхідності критичного осмислення історії, що сприяє формуванню справедливого та неупередженого розуміння минулого.

Таким чином, сучасні підручники прагнуть представити більш збалансовану та об'єктивну картину історії Кримського ханства, демонструючи не лише конфліктні моменти, але й союзницькі українсько-кримськотатарські відносини, економічний розвиток і спільні трагічні наслідки анексії Криму для обох народів.

У наступному, 9 класі, історія Східної (Кримської) війни 1853-1856 рр. нарешті отримала більш об'єктивне висвітлення як страшна трагедія для українського та кримськотатарського народів. Підручники акцентують на тому, що війна була руйнівною для обох спільнот, а дії російської влади супроводжувалися репресіями та знущаннями. "Росіяни підозрювали татар у симпатії до турецько-французько-британської коаліції та знущалися над мусульманським населенням", – зазначають автори підручника (Пометун та ін., 2022: 106). У нових виданнях цей конфлікт подається як братовбивча війна, що принесла страждання як кримськотатарському, так і українському народам. Сучасний підхід підкреслює не лише трагедію війни, але й спільний опір українців та кримських татар імперському гнобленню, сприяючи формуванню глибшого розуміння історії та солідарності між обома народами.

На сторінках підручників за 9-й клас з'явилися також події та постаті національного відродження кримських татар, які боролися за збереження національної ідентичності та культурної спадщини в умовах російського колоніалізму, в окремих виданнях це окремий підрозділ (Пометун та ін., 2022: 140-142). Це дозволяє учням краще розуміти складність історичних процесів, важливість боротьби кримськотатарського народу за свої права та їхній внесок у загальнонаціональну історію України.

У підручниках для 10 класу історія кримськотатарського народу представлена в контексті ключових подій української та світової історії першої половини ХХ ст. Зокрема, розглядаються питання національного руху кримських татар, їхньої боротьби за автономію та участі в революційних подіях 1917-1921 рр. Підручник акцентує увагу на ролі кримськотатарського Курултаю та проголошенні Кримської Народної Республіки, підкреслюючи прагнення кримськотатарського народу до самовизначення та збереження національної ідентичності (Мудрий, Аркуща, 2018: 72-73).

Трагічний період депортації кримських татар у 1944 р. отримав окремий розгляд у сучасних підручниках. Ця тема висвітлюється з акцентом на трагедії і несправедливості, зокрема через використання свідчень очевидців та архівних документів. Важливо, що сучасні підручники підкреслюють участь кримських татар у Другій світовій війні на боці Червоної армії, спростовуючи міфи про тотальний колабораціонізм цього народу. Автори підручників часто наводять історичні документи, такі як постанова Державного комітету оборони про виселення кримських татар (Мудрий, Аркуща, 2018: 284-285). У текстах зберігається емоційна складова, що допомагає учням краще зрозуміти масштаби трагедії. Передача Криму до складу УРСР у 1954 р.

В 11 класі історія кримськотатарського народу розглядається у контексті ключових подій ХХ та ХХІ ст., таких як боротьба за права та повернення на історичну батьківщину, передача Криму до складу УРСР у 1954 р., російська агресія 2014 р. та ескалація російсько-української війни у 2022 р. Автори підручників прагнуть запропонувати найкращий спосіб вивчення та засвоєння матеріалу, тому, окрім лекційного викладу, пропонуються і практичні заняття. Зокрема, практичне заняття під назвою "Входження Кримської області до складу України: міфи та реальність" (Даниленко, Смольницька, 2019: 50-54) допомагає учням глибше зрозуміти складність цього процесу, аналізуючи факти, документи та історичні інтерпретації. Такі завдання сприяють розвитку критичного

мислення та дозволяють розвінчати поширені імперські наративи, формуючи об'єктивне уявлення про історичні події, що стосуються кримськотатарського народу та його ролі в загальноукраїнському контексті.

Тема повернення кримських татар після депортації є важливим елементом сучасних підручників, де цей процес висвітлюється з акцентом на соціальні та політичні труднощі, які виникали на їхньому шляху. У текстах наголошується на їхній непохитній боротьбі за права, активному залученні до дисидентського руху та національного відродження (Сорочинська, Гісем, 2019: 50). Особливо підкреслюється, що ця боротьба була невід'ємною складовою загального процесу демократичних перетворень в Україні.

Проте, варто зазначити, що деякі підручники, зокрема "Історія України" для 11 класу авторства О. Струкевича та С. Дровозюка, недостатньо висвітлюють питання повернення кримських татар після депортації та їхнього внеску у дисидентський рух (Струкевич, Дровозюк, 2019). Це вказує на необхідність удосконалення навчальних матеріалів для забезпечення більш повного та об'єктивного представлення історії кримськотатарського народу.

Сучасні підручники також акцентують увагу на складності соціальних та політичних викликів, з якими зіткнулися кримські татари після анексії Криму Росією. Особливо підкреслюється їхня боротьба за збереження національної ідентичності, захист культурної спадщини та активна участь у демократичних процесах сучасної України. Такий підхід сприяє формуванню у учнів розуміння глибокого взаємозв'язку між історією кримськотатарського та українського народів, а також їхньої спільної боротьби за незалежність та територіальну цілісність України (Даниленко, Смольницька, 2019: 196).

Історія кримськотатарського народу поступово набуває значення в українській освітній програмі, стаючи невід'ємною частиною національного наративу. Підручники, видані до 2014-2016 рр., переважно представляли кримських татар як ворогів українців, акцентуючи увагу на конфліктах і військових зіткненнях. Проте останніми роками спостерігається перехід до більш збалансованого і об'єктивного викладення історії цього народу. У нових підручниках розкривається спільна історія, де татари і українці виступають не лише в ролі ворогів, але і як партнери у складних історичних обставинах. Після 2016 р. висвітлення історії кримських татар у шкільних підручниках зросло в 2-3 рази. У сучасних виданнях акцент змістився від виключно конфліктного наративу до більш збалансованого та об'єктивного підходу. Основні зміни включають:

1. Висвітлення мирного співіснування та співпраці, так у підручниках після 2014-2016 рр. більше уваги приділяється союзницьким відносинам між кримськими татарами та українцями, наприклад, під час Визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького. Відзначаються спільні битви, такі як битва під Жовтими Водами та Корсунем.

2. Фокус на культурному та господарському розвитку, адже у нових підручниках висвітлюються особливості культури, господарства та побуту кримських татар, їхня участь у міжнародній торгівлі та культурний обмін із різними народами.

3. У підручниках приділяється увага подоланню негативних стереотипів про кримських татар, особливо щодо їхнього зображення як ворогів під час Кримського ханства чи Другої світової війни. Українська історіографія поступово відходить від стереотипного зображення кримських татар як виключно військових супротивників і все частіше визнає їхній внесок у спільну боротьбу за свободу та незалежність. Залучення до навчальних програм матеріалів про Кримську Народну Республіку та Курултай допоможе учням краще зрозуміти багатогранність історії України та усвідомити, що кримські татари є невід'ємною частиною боротьби з російською окупацією протягом століть. Це сприятиме подоланню імперських наративів і формуванню толерантного ставлення до етнічних спільнот, які разом з українцями боролися за спільне майбутнє.

Таким чином, сучасні підручники з історії України вже не обмежуються конфліктними моментами, а відображають багатовимірну історію кримськотатарського народу, сприяючи формуванню толерантного та об'єктивного погляду на минуле України як багатонаціональної держави. Зміна підходів до викладення історії кримських татар в українських шкільних підручниках свідчить про поступову еволюцію історичного мислення в напрямку більшої об'єктивності та визнання багатонаціональності українського суспільства. Це не лише дозволяє краще зрозуміти минуле, але й сприяє формуванню толерантності та взаємоповаги в сучасному українському суспільстві.

У подальшому дослідження з теми включають аналіз сучасних освітніх реформ та їхнього впливу на інтеграцію кримськотатарської тематики у навчальні програми й підручники.

Література:

- Абдулаєва, 2013 – *Абдулаєва Г.* Битвы из истории Крымского ханства: очерки. Симферополь: Крымучпедгиз, 2013. 207 с.
- Абдулаєва, 2024 – *Абдулаєва Г.* Історія Криму: коротка оповідь великого шляху. Київ: Віхола, 2024. 224 с.
- Батуріна, 2021 – *Батуріна С.* “Чужі свої”: до питання про репрезентацію історії кримськотатарського народу на сторінках українських шкільних підручників. *Сіверянський літопис*. Вип. 5. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.5748112>. (дата звернення 22.12.2024).
- Бекірова, 2017 – *Бекірова Г.* Пів століття опору: кримські татари від вигнання до повернення (1941 – 1991 роки). Нарис політичної історії. Київ: КРИТИКА, 2017. 289 с.
- Власов, 2008 – *Власов В.* Історія України. Підручник для 8-го кл. закладів загальної середньої освіти. Київ: Генеза, 2008. 304 с.
- Власов, Данилевська, 2002 – *Власов В., Данилевська О.* Вступ до історії України. Підручник для 5-го кл. закладів загальної середньої освіти. Київ: Генеза, 2002. 248 с.
- Власов, 2018 – *Власов В.* Вступ до історії України. Підручник для 5-го кл. закладів загальної середньої освіти. Київ: Генеза, 2018. 208 с.
- Власов, Кульчицький, 2019 – *Власов В., Кульчицький С.* Історія України (рівень стандарту): підручник для 11-го кл. закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера, 2019. 256 с.
- Власов, 2020 – *Власов В., Панарін О., Топольницька Ю.* Історія України. Підручник для 7-го кл. закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера, 2020. 176 с.
- Даниленко, Смольницька, 2019 – *Даниленко В., Смольницька М.* Історія України: рівень стандарту: підручник для 11-го кл. закладів загальної середньої освіти. Київ: Генеза, 2019. 224 с.
- Дрібниць, 2020 – *Дрібниць В., Шупак І., Бурлака О., та ін.* Історія України. Підручник для 7-го кл. закладів загальної середньої освіти. Київ: УОВЦ “Оріон”, 2020. 176 с.
- Кульчицький, Лебедева, 2010 – *Кульчицький С., Лебедева Ю.* Історія України. Підручник для 10-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: Генеза, 2010. 153 с.
- Кульчицький, Лебедева, 2011 – *Кульчицький С., Лебедева Ю.* Історія України. Підручник для 11-го кл. загальноосвіт. навч. закл.: рівень стандарту, академічний рівень. Київ: Генеза, 2011. 304 с.
- Мисан, 2010 – *Мисан В.* Вступ до історії України. Підручник для 5-го кл. закладів загальної середньої освіти. Вид. 2-ге перероб. та допов. Київ: Генеза, 2010. 176 с.
- Мудрий, Аркуша, 2018 – *Мудрий М., Аркуша О.* Історія: Україна і світ: (інтегральний курс, рівень стандарту). Підручник для 10-го кл. закладів загальної середньої освіти. Київ: Генеза, 2018. 288 с.
- Мудрий, Аркуша, 2019 – *Мудрий М., Аркуша О.* Історія: Україна і світ. Інтегрований курс. Підручник для 11-го кл. закладів загальної середньої освіти. Київ: Генеза, 2019. 304 с.
- Наш Крим, 2016 – *Наш Крим: неросійські історії українського півострова: зб. ст. / упоряд. та вступ С. Громенко.* Київ: К.І.С., 2016. 315 с.
- Пометун, 2013 – *Пометун О., Костюк І., Малієнко Ю.* Історія України (Вступ до історії України). Підручник для 5-го кл. закладів загальної середньої освіти. Київ: Освіта, 2013. 196 с.
- Пометун, Гупан, 2012 – *Пометун О., Гупан Н.* Історія України (рівень стандарту, академічний рівень). Підручник для 11-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Харків: Освіта, 2012. 336 с.
- Пометун, 2022 – *Пометун О., Гупан Н., Смагін І.* Історія України. Підручник для 9-го кл. закладів загальної середньої освіти. Київ: УОВЦ “Оріон”, 2022. 288 с.
- Пометун, 2022а – *Пометун О., Малієнко Ю., Ремех Т.* Досліджуємо історію і суспільство Підручник інтегрованого курсу для 5-го кл. закл. загал. серед. освіти. Київ: Освіта, 2022. 174 с.
- Реєнт, Малій, 2010 – *Реєнт О., Малій О.* Історія України. Підручник для 10-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: Генеза, 2010. 240 с.
- Смолій, Степанков, 2007 – *Смолій В., Степанков В.* Історія України. Підручник для 7-го кл. закладів загальної середньої освіти. Київ: Генеза, 2007. 224 с.
- Сорочинська, Гісем, 2016 – *Сорочинська Н., Гісем О.* Історія України. Підручник для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2016. 304 с.

Сорочинська, Гісем, 2015 – *Сорочинська Н., Гісем О.* Історія України. Підручник для 9-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2015. 272 с.

Сорочинська, Гісем, 2019 – *Сорочинська Н., Гісем О.* Історія України (рівень стандарту). Підручник для 11-го кл. закладів загальної середньої освіти. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2019. 240 с.

Струкевич, 2017 – *Струкевич О.* Історія України. Підручник для 9-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: Грамота, 2017. 272 с.

Струкевич, Дровозюк, 2019 – *Струкевич О., Дровозюк С.* Історія України (рівень стандарту). Підручник для 11-го кл. закладів загальної середньої освіти. Київ: Грамота, 2019. 240 с.

Струкевич, 2008 – *Струкевич О., Романюк І., Пірус Т.* Історія України. Підручник для 8-го кл. закладів загальної середньої освіти. Київ: Грамота, 2008. 272 с.

Топольницька, 2024 – *Топольницька Ю.* Як Крим представлений у шкільному курсі історії. 15.10.2024. URL: https://nus.org.ua/articles/yak-krym-predstavlenyj-u-shkilnomu-kursi-istoriyi-ukrayiny/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення 20.12.2024)

Турченко, 2010 – *Турченко Ф.* Історія України. Підручник для 10-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: Генеза, 2010. 302 с.

Турченко, 2011 – *Турченко Ф.* Історія України. Підручник для 11-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: Генеза, 2011. 400 с.

Швидько, 2008 – *Швидько Г.* Історія України, XVI – XVIII ст.: підручник для 8-го кл. закладів загальної середньої освіти. Київ: Генеза, 2008, 336 с.

References:

Abdulaieva, 2013 – *Abdulaieva H.* Bytvy yz ystoryy Krymskoho khanstva: ocherky [Battles from the history of the Crimean Khanate: essays]. Symferopol: Krymuchpedhyz, 2013. 207 s. [in Russian]

Abdulaieva, 2024 – *Abdulaieva H.* Istoriia Krymu: kortka opovid velykoho shliakhu [History of Crimea: a short story of a long journey]. Kyiv: Vikhola, 2024. 224 s. [in Ukrainian]

Baturina, 2021 – *Batturina S.* “Chuzhi svoi”: do pytannia pro reprezentatsiiu istorii krymskotatarskoho narodu na storinkakh ukrainskykh shkilnykh pidruchnykiv [“Someone else’s own”: on the question of the representation of the history of the Crimean Tatar people in the pages of Ukrainian school textbooks]. *Siverianskyi litopys*. Vyp. 5. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.5748112>. (data zvernennia 22.12.2024). [in Ukrainian]

Bekirova, 2017 – *Bekirova H.* Pivstolittia oporu: krymski tatary vid vyhnannia do povnennia (1941 – 1991 roky). Narys politychnoi istorii [Half a Century of Resistance: Crimean Tatars from Exile to Return (1941–1991). A Political History Essay]. Kyiv: Krytyka, 2017. 289 s. [in Ukrainian]

Vlasov, 2008 – *Vlasov V.* Istoriia Ukrainy. Pidruchnyk dlia 8-ho kl. zakladiv zahalnoi serednoi osvity [History of Ukraine. Textbook for 8th grade of secondary education institutions]. Kyiv: Heneza, 2008. 304 s. [in Ukrainian]

Vlasov, Danylevska, 2002 – *Vlasov V., Danylevska O.* Vstup do istorii Ukrainy. Pidruchnyk dlia 5-ho kl. zakladiv zahalnoi serednoi osvity [Introduction to the History of Ukraine. Textbook for 5th grade of secondary education institutions]. Kyiv: Heneza, 2002. 248 s. [in Ukrainian]

Vlasov, 2018 – *Vlasov V.* Vstup do istorii Ukrainy. Pidruchnyk dlia 5-ho kl. zakladiv zahalnoi serednoi osvity [Introduction to the History of Ukraine. Textbook for 5th grade of secondary education institutions]. Kyiv: Heneza, 2018. 208 s. [in Ukrainian]

Vlasov, Kulchytskyi, 2019 – *Vlasov V., Kulchytskyi S.* Istoriia Ukrainy (riven standartu): pidruchnyk dlia 11-ho kl. zakladiv zahalnoi serednoi osvity [History of Ukraine (standard level): textbook for the 11th grade of secondary education institutions]. Kyiv: Litera, 2019. 256 s. [in Ukrainian]

Vlasov, 2020 – *Vlasov V., Panarin O., Topolnytska Yu.* Istoriia Ukrainy. Pidruchnyk dlia 7-ho kl. zakladiv zahalnoi serednoi osvity [History of Ukraine. Textbook for 7th grade of secondary education institutions]. Kyiv: Litera, 2020. 176 s. [in Ukrainian]

Danylenko, Smolnitska, 2019 – *Danylenko V., Smolnitska M.* Istoriia Ukrainy: riven standartu: pidruchnyk dlia 11-ho kl. zakladiv zahalnoi serednoi osvity [History of Ukraine: standard level: textbook for 11th grade of general secondary education institutions]. Kyiv: Heneza, 2019. 224 s. [in Ukrainian]

Dribnytsia, 2020 – *Dribnytsia V., Shchupak I., Burlaka O., ta in.* Istoriia Ukrainy. Pidruchnyk dlia 7-ho kl. zakladiv zahalnoi serednoi osvity [History of Ukraine. Textbook for 7th grade of secondary education institutions]. Kyiv: UOVTS “Orion”, 2020. 176 s. [in Ukrainian]

Kulchytskyi, Lebedieva, 2010 – *Kulchytskyi S., Lebedieva Yu.* Istoriia Ukrainy. Pidruchnyk dlia 10-ho kl. zahalnoosvit. navch. zakl. [History of Ukraine. Textbook for 10th grade of secondary education institutions]. Kyiv: Heneza, 2010. 153 s. [in Ukrainian]

Kulchytskyi, Lebedieva, 2011 – *Kulchytskyi S., Lebedieva Yu.* Istoriia Ukrainy. Pidruchnyk dlia 11-ho kl. zahalnoosvit. navch. zakl.: riven standartu, akademichnyi riven [History of Ukraine. Textbook for 11th graders of secondary education institutions]. Kyiv: Heneza, 2011. 304 s. [in Ukrainian]

Mysan, 2010 – *Mysan V.* Vstup do istorii Ukrainy. Pidruchnyk dlia 5-ho kl. zakladiv zahalnoi serednoi osvity [Introduction to the History of Ukraine. Textbook for 5th grade of secondary education institutions]. Vyd. 2-he pererob. tadopov. Kyiv: Heneza, 2010. 176 s. [in Ukrainian]

Mudryi, Arkushcha, 2018 – *Mudryi M., Arkusha O.* Istoriia: Ukraina i svit: (intehralnyi kurs, riven standartu). Pidruchnyk dlia 10-ho kl. zakladiv zahalnoi serednoi osvity [History: Ukraine and the World: (integrated course,

standard level). Textbook for the 10th grade of general secondary education institutions]. Kyiv: Heneza, 2018. 288 s. [in Ukrainian]

Mudryi, Arkushcha, 2019 – *Mudryi M., Arkushcha O.* Istorii: Ukraina i svit. Intehrovanyi kurs. Pidruchnyk dlia 11-ho kl. zakladiv zahalnoi serednoi osvity [History: Ukraine and the World. Integrated Course. Textbook for Grade 11 of Secondary Education Institutions]. Kyiv: Heneza, 2019. 304 s. [in Ukrainian]

Nash Krym, 2016 – Nash Krym: nerosiiski istorii ukrainskoho pivostrova: zb. st. [Our Crimea: non-Russian stories of the Ukrainian peninsula] / uporiad. tavstup S. Hromenko. Kyiv: K.I.S., 2016. 315 s. [in Ukrainian]

Pometun, 2013 – *Pometun O., Kostiuk I., Maliienko Yu.* Istorii Ukrainy (Vstup do istorii Ukrainy). Pidruchnyk dlia 5-ho kl. zakladiv zahalnoi serednoi osvity [History of Ukraine (Introduction to the History of Ukraine). Textbook for the 5th grade of secondary education institutions]. Kyiv: Osvita, 2013. 196 s. [in Ukrainian]

Pometun, Hupan, 2012 – *Pometun O., Hupan N.* Istorii Ukrainy (riven standartu, akademichnyi riven). Pidruchnyk dlia 11-ho kl. zahalnoosvit. navch. zakl. [History of Ukraine (standard level, academic level). Textbook for 11th grade of general educational institutions]. Kharkiv: Osvita, 2012. 336 s. [in Ukrainian]

Pometun, 2022 – *Pometun O., Hupan N., Smahin I.* Istorii Ukrainy. Pidruchnyk dlia 9-ho kl. zakladiv zahalnoi serednoi osvity [History of Ukraine. Textbook for 9th grade of secondary education institutions]. Kyiv: UOVTS "Orion", 2022. 288 s. [in Ukrainian]

Pometun, 2022a – *Pometun O., Maliienko Yu., Remekh T.* Doslidzhuiemo istoriiu i suspilstvo. Pidruchnyk intehrovanoho kursu dlia 5-ho kl. zakl. zahal. sered. osvity [Exploring History and Society. Integrated Course Textbook for the 5th Grade of General Secondary Education]. Kyiv: Osvita, 2022. 174 s. [in Ukrainian]

Reient, Malii, 2010 – *Reient O., Malii O.* Istorii Ukrainy. Pidruchnyk dlia 10-ho kl. zahalnoosvit. navch. zakl. [History of Ukraine. Textbook for the 10th grade of secondary educational institutions]. Kyiv: Heneza, 2010. 240 s. [in Ukrainian]

Smolii, Stepankov, 2007 – *Smolii V., Stepankov V.* Istorii Ukrainy. Pidruchnyk dlia 7-ho kl. zakladiv zahalnoi serednoi osvity [History of Ukraine. Textbook for the 7th grade of secondary education institutions]. Kyiv: Heneza, 2007. 224 s. [in Ukrainian]

Sorochynska, Hisem, 2016 – *Sorochynska N., Hisem O.* Istorii Ukrainy. Pidruchnyk dlia 8-ho kl. zahalnoosvit. navch. zakl. [History of Ukraine. Textbook for the 8th grade of secondary educational institutions]. Ternopil: Navchalnaknyha – Bohdan, 2016. 304 s. [in Ukrainian]

Sorochynska, Hisem, 2015 – *Sorochynska N., Hisem O.* Istorii Ukrainy. Pidruchnyk dlia 9-ho kl. zahalnoosvit. navch. zakl. [History of Ukraine. Textbook for the 9th grade of secondary educational institutions]. Ternopil: Navchalnaknyha – Bohdan, 2015. 272 s. [in Ukrainian]

Sorochynska, Hisem, 2019 – *Sorochynska N., Hisem O.* Istorii Ukrainy (riven standartu). Pidruchnyk dlia 11-ho kl. zakladiv zahalnoi serednoi osvity [History of Ukraine (standard level). Textbook for 11th grade of secondary education institutions]. Ternopil: Navchalnaknyha – Bohdan, 2019. 240 s. [in Ukrainian]

Strukevych, 2017 – *Strukevych O.* Istorii Ukrainy. Pidruchnyk dlia 9-ho kl. zahalnoosvit. navch. zakl. [History of Ukraine. Textbook for the 9th grade of secondary educational institutions]. Kyiv: Hramota, 2017. 272 s. [in Ukrainian]

Strukevych, Drovoziuk, 2019 – *Strukevych O., Drovoziuk S.* Istorii Ukrainy (riven standartu). Pidruchnyk dlia 11-ho kl. zakladiv zahalnoi serednoi osvity [History of Ukraine (standard level). Textbook for 11th grade of secondary education institutions]. Kyiv: Hramota, 2019. 240 s. [in Ukrainian]

Strukevych, 2008 – *Strukevych O., Romaniuk I., Pirus T.* Istorii Ukrainy. Pidruchnyk dlia 8-ho kl. zakladiv zahalnoi serednoi osvity [History of Ukraine. Textbook for the 8th grade of secondary education institutions]. Kyiv: Hramota, 2008. 272 s. [in Ukrainian]

Topolnytska, 2024 – *Topolnytska Yu.* Yak Krym predstavlenyi u shkilnomu kursi istorii [How Crimea is presented in school history courses]. 15.10.2024. URL: https://nus.org.ua/articles/yak-krym-predstavlenyj-u-shkilnomu-kursi-istoriyi-ukrayiny/?utm_source=chatgpt [in Ukrainian]

Turchenko, 2010 – *Turchenko F.* Istorii Ukrainy. Pidruchnyk dlia 10-ho kl. zahalnoosvit. navch. zakl. [History of Ukraine. Textbook for the 10th grade of secondary educational institutions]. Kyiv: Heneza, 2010. 302 s. [in Ukrainian]

Turchenko, 2011 – *Turchenko F.* Istorii Ukrainy. Pidruchnyk dlia 11-ho kl. zahalnoosvit. navch. zakl. [History of Ukraine. Textbook for the 11th grade of secondary educational institutions]. Kyiv: Heneza, 2011. 400 s. [in Ukrainian]

Shvydko, 2008 – *Shvydko H.* Istorii Ukrainy, XVI – XVIII st.: pidruchnyk dlia 8-ho kl. zakladiv zahalnoi serednoi osvity [History of Ukraine, 16th – 18th centuries: a textbook for the 8th grade of secondary education institutions]. Kyiv: Heneza, 2008. 336 s. [in Ukrainian]

Отримано 02.02.2025

Отримано в доопрацьованому вигляді 07.02.2025

Прийнято до друку 20.02.2025

Submitted 02.02.2025

Received in received form 07.02.2025

Accepted for publication 20.02.2025